

De karos van Tilly

Een lokaal onderzoek naar staatsvorming in de achttiende eeuw

In dit artikel wordt een poging gedaan om de theorie van Charles Tilly over het proces van staatsvorming toe te passen op lokaal en regionaal niveau. Er zijn twee redenen om dat te doen. Enerzijds kan zodoende het dorp dat ik onderzoek in een theoretisch kader worden geplaatst.¹ Anderzijds lijkt een amendering van dit kader voor de Verenigde Nederlanden gewenst. Tilly plaatst de Republiek immers aan de kant van het 'kapitaalsintensieve traject' en contrasteert dat met de autocratische en bureaucratische tradities van Oost-Europa.² Dit sluit weliswaar aan bij het gangbare beeld van ons land maar gaat in feite alleen voor de kustprovincies en met name voor Holland op. De gewesten in het Zuiden en Oosten van de Republiek hebben economisch, politiek en cultureel een andere geschiedenis gekend. Dit geldt zeker voor Staats-Brabant, een gebied dat in de zeventiende en achttiende eeuw in menig opzicht de tegenpool van Holland was. Economisch werd Holland bijvoorbeeld gekenmerkt door een hoge graad van verstedelijking, een dicht verkeersnet en een volledig ontwikkelde geldeconomie. Ook op het platteland was men sterk commercieel georiënteerd en kende de landbouw een hoge graad van specialisatie. Op het platteland van Staats-Brabant daarentegen overwoog een weinig productieve boeren-

---

¹ Dit artikel maakt onderdeel uit van het promotie-onderzoek dat ondergetekende doet aan de Onderzoeksschool Sociale wetenschap te Amsterdam. Het heeft op de geschiedenis van Woensel 1700-1900 betrekking.

² C. Tilly, *Coercion, capital and European states A.D. 990-1990*, Cambridge 1990, 30, 62, 94-95, 144-145, 150-151, 187-188 en C. Tilly, *Cities and states in Europe 1000-1800*, in: *Theory and society*, 18, 1989, 663.

economie, waren de wegen in het algemeen slecht en speelde kapitaal een minder belangrijke rol.³

Ook in politiek opzicht lijkt een aanvulling gewenst, vooral wat betreft de rol die het huis van Oranje in de geschiedenis van de Verenigde Nederlanden speelt. Het is waar dat de Republiek als zelfstandige staat is voortgekomen uit een reeds lang bestaande traditie van gewestelijk en stedelijk verzet die kort na de centralisatiepolitiek van Karel V tot een hoogtepunt kwam. Dit heeft gemaakt dat zij van meet af aan veel federalistische trekken had waarin zowel steden als gewesten hechtten aan hun autonomie en zich telkens opnieuw tegen het soevereiniteitsstreven van de Oranjes hebben verzet. De stadhoudersloze tijdperken zijn niet uit de lucht komen vallen. Maar het huis van Oranje is er toch verschillende keren in geslaagd de Hollandse regenten opzij te zetten, hele of halve staatsgrepen uit te voeren en een behoorlijke macht te ontplooiën.⁴ Het optreden van Maurits in 1618, van Frederik Hendrik tussen 1630 en 1640, van Willem III na 1672 en van Willem IV na 1747 getuigt hiervan. In dit opzicht vertoont de Republiek meer verwantschap met staten als Engeland, Frankrijk en Pruisen dan Tilly in zijn laatste boek erkent.⁵

Tenslotte gaat Tilly nauwelijks in op de religieuze dimensie van de staatsvorming. Hij maakt weliswaar een paar keer melding van hieraan gerelateerde conflicten maar kent ze geen constituerende betekenis toe. Ook in dit opzicht is de Republiek informatief omdat godsdienst er een fundamentele rol gespeeld heeft, niet alleen bij de Opstand van de Nederlanden tegen het Spaans gezag maar ook bij de wijze waarop de Republiek nadien werd ingericht.⁶ Meer algemeen is deze omissie bij Tilly opmerkelijk, omdat zijn theorie juist van toepassing is op een

---

³ Verg. G. van den Brink, *De arbeid is alles, de mensch niets... Aard en ontwikkeling van het boerenbedrijf in de Kempen 1800-1900*, in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 17, 1991, 1, 50-72.

⁴ Verg. M. Prak, *Republiek en vorst. De stadhouders en het staatsvormingsproces in de Noordelijke Nederlanden 16e-18e eeuw*, in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 16, 1980, 2, 28-52.

⁵ C. Tilly, *Coercion*, 23, 30, 62, 158-159, 188.

⁶ L. Rogier, *Eenheid en scheiding. Geschiedenis der Nederlanden 1477-1813*, Utrecht/Antwerpen 1980 (6e druk), 61, 68, 82-83, 101-103, 105.

periode van godsdienstoorlogen. Wie het staatsvormingsproces in de Nederlanden onderzoekt, vindt dus diverse complicaties op zijn weg.

Voor de geschiedenis van Staats-Brabant zijn deze complicaties van belang omdat ze bijdroegen tot de quasi koloniale status van het gewest. Het werd vanaf 1648 rechtstreeks bestuurd door de Staten-Generaal en de Raad van State. Pogingen die representanten van Brabant tot het eind van de zeventiende eeuw ondernamen om als zelfstandig gewest in de Staten-Generaal zitting te krijgen, liepen telkens op een afwijzing uit.⁷ De genoemde factoren speelden daarbij een grote rol. Zo was Holland weinig genegen om Brabant autonomie te verlenen zolang het niet meer belasting opbracht. Verder weigerde men het gewest erkennen omdat dit het huis van Oranje - dat in Staats-Brabant uitgebreide bezittingen had - een te grote invloed op de Staten-Generaal zou geven. En tenslotte werd in de tweede helft van de zeventiende eeuw een poging gedaan het gebied alsnog te protestantiseren. Het katholicisme werd krachtig bestreden en openbare functies mochten alleen door aanhangers van de 'ware religie' worden vervuld.

Het is hier niet de plaats om dit alles te bespreken. Ik concentreer me op de kern van Tilly's model en ga na wat de rol van oorlog en belasting in ons gebied was. Daartoe beschrijf ik eerst een paar ontwikkelingen in de Meierij van 's-Hertogenbosch. Bij dit overzicht voeg ik een enkele getuigenis uit Kempenland. Vervolgens zet ik uiteen hoe het staat met de oorlogsvoering en belastingheffing in Woensel, een heerlijkheid gelegen ten noordwesten van Eindhoven in het midden van de Meierij van Den Bosch. Een en ander leidt tot een verfijning van Tilly's theorie en ook - onvermijdelijk - tot een kritiek.

Gevolgen van oorlogsvoering

De Opstand tegen het Spaanse gezag had voor Brabant een noodlottig gevolg: men kwam terecht tussen het vrije Noorden en het aan Spanje trouw gebleven Zuiden. Eerst in 1629 slaagde Frederik Hendrik erin de vestingstad Den Bosch te nemen. In 1632 veroverde hij Maastricht en in 1637 tot slot Breda. Daarmee beschikte de Republiek over een

---

⁷ Zie hiervoor met name M. Christ, *De Brabantsche Saecke. Het vergeefse streven naar een gewestelijke status voor Staats Brabant 1585-1675*, Tilburg 1984.

hechte reeks vestingen die zich van Bergen op Zoom via Steenberg, Willemstad, Breda en Den Bosch tot aan Grave uitstreckte. Op het platteland ten Zuiden van deze verdedigingsgordel bleef de toestand lang onbeslist. Er ontstonden bijvoorbeeld onenigheden over de Meijerij. Voor de Republiek behoorde zij tot haar eigen grondgebied, maar de Spaanse regering legde het capitulatieverdrag weer anders uit. Zo begon het 'retorsie-tijdvak', een periode waarin de Meijerij tot strijdgebied werd tussen Staats en Spaans gezag. Ze kwam binnen het bereik van beider legermachten te liggen, kreeg van twee kanten tegenstrijdige bevelen en moest aan beide heren belastingen betalen.⁸ Pas de Vrede van Munster (1648) bracht een definitieve regeling van deze kwestie. De Meijerij ging nu integraal tot de Republiek behoren. Voor Brabant betekende dit dat het oude hertogdom definitief verdeeld werd. De grens tussen Noord en Zuid werd hoofdzakelijk door militaire factoren bepaald.⁹

Vanaf 1648 tot 1794 deed het platteland van de Meijerij dienst als bufferzone. Daarbij speelde de toenmalige wijze van oorlogsvoering een voorname rol. De grote slagvelden lagen meestal in de Zuidelijke Nederlanden, die relatief rijk en dichtbevolkt waren en bovendien een dicht wegennet hadden. Het land rondom Antwerpen, Mechelen, Brussel en Leuven vormde dan ook het eigenlijke operatiegebied van de Franse en Spaanse legers. De zandgronden van de Kempen waren veel armer en dunner bevolkt terwijl ze nauwelijks begaanbare wegen bezaten. Ze leverden voor een leger geen levensmiddelen en vaak zelfs geen drinkwater op zodat alles uit magazijnen aangevoerd moest worden. Een sterke troepenmacht kon hier slechts korte tijd verblijven.¹⁰ Dit gebied vormde dan ook een natuurlijke beschutting voor de Verenigde Nederlanden tegen een aanval uit het Zuiden.¹¹ Dat deze beschutting niet overbodig was, bleek in de tweede helft van de zeven-

---

⁸ Ibidem, 114-121, 165, 171; zie ook H. van Velthoven, *Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch*, Amsterdam 1935, 73-77.

⁹ L. Rogier, *Eenheid en scheiding*, 120-123.

¹⁰ J. Wijn, *Het Staatsche leger*, 's Gravenhage 1956, deel VIII, band 1, 38.

¹¹ I. Schoffer, *De Lage landen van 1500 tot 1780*, Amsterdam 1988, 167; H. van Velthoven, *Stad en Meijerij*, 20; M. Christ, *De Brabantsche Saecke*, 294.

tiende en in de achttiende eeuw toen Frankrijk diverse malen een poging tot expansie in noordelijke richting begon.

Zo deed het Franse leger in de zomer van 1672 de omgeving van Eindhoven aan. De inwoners van Woensel waren gedwongen hun erven drie weken te verlaten terwijl de soldaten zich in hun huizen installeerden. Ook moest er fourage en contributie aan de Fransen worden betaald, wat voor het kwartier van Kempenland een totale schade van 165.975 gulden met zich bracht.¹² In 1688 vielen de Fransen opnieuw Kempenland binnen. De dorpen Lommel, Reusel, Bladel, Hapert, Knegsel, Steensel, Riethoven en Westerhoven zagen een aantal huizen in vlammen opgaan.¹³ In 1702 trok een Frans leger onder leiding van generaal Boufflers andermaal naar Eindhoven. De hoofdmacht werd in verschillende plaatsen gelegerd terwijl de stad door duizend grenadiers en karabiniers bezet werd. Het geallieerde Engelse en Staatse leger ging Boufflers tegemoet en even leek het tot een slag te komen. Doordat ze hun voorraden voor een deel uit Den Bosch en Maastricht ontvingen, werd de toestand voor de geallieerden kritiek. Het uitblijven van levensmiddelen leidde tot wanorde en plunderingen. Van Franse kant organiseerde men een tocht van duizend dragonders en ruiters om de Meijerij in paniek te brengen en het betalen van de contributie te versnellen. Tot een veldslag kwam het niet, want de geallieerden wisten verscheidene plaatsen aan de Maas in te nemen waardoor de Fransen zich uit de Kempen terugtrokken. Maar de schade was groot en beliep voor het hele kwartier 1.329.800 gulden.¹⁴ In 1747 vielen de Fransen Staats-Vlaanderen binnen en brachten het gecombineerde Oostenrijks-Engels-Nederlandse leger bij Maastricht een grote nederlaag toe. In de Kempen viel de schade dit keer mee omdat het gebied niet door vijandelijke legers werd aangedaan. Dat was anders in 1794 toen de Franse legers nogmaals de Republiek binnentrokken. Frankrijks oude droom van natuurlijke grenzen leek eindelijk vervuld nu zijn grenzen bij de Rijn en de Waal kwamen te liggen.

---

¹² L. Houben, *Geschiedenis van Eindhoven*, Eindhoven 1889 (herdruk: Schiedam 1978), deel II, 106, 109.

¹³ H. van der Heyden, *Groot geweld in kleine dorpen*, Hapert 1983, 50-54; J. Hagen, *Van 'Crouwaetz gewelt' tot 'Fransche brandt'*, Lommel 1992, 66-67.

¹⁴ H. van der Heyden, *Groot geweld*, 63-67.

Voor de bevolking bracht oorlogsvoering altijd veel schrik en schade teweeg. Dat hing voor een gedeelte samen met het ongedisciplineerde gedrag van de troepen. De soldaten werden doorgaans uit de armsten en minst geschoolden gerecruteerd en hadden als huurling maar weinig binding met het land waarvoor zij vochten. Het leger vormde trouwens ook in vreedstijd een belasting omdat de soldaten na een mars gewoon waren enkele dagen te rusten en dan op kosten van de boerenbevolking te leven. Het inkwartieren van grote groepen soldaten kwam in een Kempisch dorp, dat in vreedstijd vaak net genoeg had om van te eten, altijd weer hard aan. Officieel bestond er een vergoeding voor de verteringen door of leveringen aan het leger, maar uit de betalingen blijkt dat deze - als er al betaald werd - nooit meer dan twintig procent van de onkosten betroffen.¹⁵ Ook voerden de Staten-Generaal in het begin van de achttiende eeuw ten aanzien van inkwartiering en discipline een aantal strenge bepalingen in, maar uit de talloze klachten blijkt dat de troepen zich hier weinig van aantrokken. In 1705 vaardigde men opnieuw een ordonnantie met betrekking tot de militaire discipline uit. Op geweld, doodslag, verkrachting, brandstichting, diefstal en straat-schennerij werden straffen gesteld. Er werden gedeputeerden te velde benoemd om op de naleving van dit reglement toe te zien. Het is echter onwaarschijnlijk dat men hier de hand aan hield.¹⁶ Bovendien konden misdragingen door de vijand daarmee niet voorkomen worden.

De bewoners van Eindhoven en omgeving hadden aan den lijve ondervonden dat dit optreden bar en boos kon zijn. Zo was het dorp Gestel in 1702 door Franse en Spaanse troepen overvallen. Deze sloegen aan het plunderen totdat er niets meer over was. Men had zelfs kleine kinderen uit de wieg genomen en op de grond gegooid. Voor het aangrenzende Stratum bracht de oorlog eveneens veel schade mee. Reeds in de lente van 1702 had een bataljon van 800 man in dit kleine dorp gelogeerd. Als gevolg daarvan hadden sommige bewoners wel 50 man in huis gehad die ze allemaal van eten en drinken moesten voorzien. Daarop was de Hertog van Wirtenbergh met 5000 man door het dorp gemarcheerd, waarbij door roof en plundering veel schade ontstond. Vervolgens had het gecombineerde Engelse en Staatse leger zich aan plunderingen overgegeven, met als gevolg dat de inwoners van

---

¹⁵ Ibidem, 27, 40-41, 45-47, 72.

¹⁶ Ibidem, 45-48.

Stratum 'sigh in wallen ende bosschen hebben voor deze woedende menschen moeten bevrijen'. Hun paarden, koeien en graan moesten ze in de steek laten. Nauwelijks was dit voorbij of generaal Cnuts, die met de hele Engelse artillerie uit Breda kwam, bleef een dag en een nacht in het dorp staan. Maar het ergste waren wel de Franse en Spaanse troepen geweest. Twaalf dagen lang hadden zij alles geplunderd 'de huysen met tackebossen opvullende en daarbij een schiltwacht settende met een brandende keerse, met bevel om op het minste gerucht van aennaderinghe der troepen van desen Staet, deselve huysen in brant te steken'. De bewoners verkeerden al die tijd in 'uyterste dootsbenauwtheyt'. Bovendien voerden de soldaten alle paarden, koeien, granen en meubelen met geweld weg terwijl zij de arme mensen als honden doodschoten, 'voorwaer een ongeval hier te lande nooit gesien en voor de aanschouwers schromelijck'.

Gevolgen van belastingheffing

De Meierij van 's Hertogenbosch stond bekend als een zeer arm gebied. Daarbij speelden meerdere factoren een rol zoals de gevolgen van oorlogsvoering, een onvruchtbare bodem en belastingheffing. De oorlogstoestand was chronisch: tussen 1568 en 1713 waren er voor de Meierij maar vier korte perioden waarin geen oorlog gevoerd werd. De streek kreeg zo geen kans zich economisch te herstellen.¹⁷ Het aandeel van de armlastige bevolking is hier een uiting van. Zo wordt aan het einde van de Negenjarige Oorlog (1697) zestien procent van de inwoners in Kempenland als arm opgegeven. In 1708 is dat aandeel reeds vijfenvijftig procent terwijl er dorpen zijn waar tachtig tot honderd procent der inwoners van de bedeling leeft. Ook Woensel was blijkbaar hard getroffen want het aandeel van de armlastigen steeg in de jaren 1697-1708 van achtentwintig tot eenenzeventig procent.¹⁸

Een tweede oorzaak is de weinig vruchtbare bodem. In een brief in het Resolutieboek van Stad en Dorpen, daterend uit 1706 en bedoeld

---

¹⁷ A. Kappelhof, *De belastingheffing in de Meierij van Den Bosch*, Tilburg 1986, 309, 324.

¹⁸ A. van der Woude, H. van Xanten, 'Het hoofdgeld in de Meierij van 's Hertogenbosch', in: *AAG-Bijdragen*, 13, 1965, 44-45, 53, 64.

om aan te tonen dat men een Franse contributie niet kan betalen, komen de regenten op dit punt terug.¹⁹ Ze wijzen erop dat de Meijerij van Den Bosch weliswaar uitgestrekt is, maar voor het grootste gedeelte uit onvruchtbare hei bestaat en niet bewerkt wordt. Van het gedeelte dat wel bewerkt wordt, is het merendeel weer zo schraal dat een boer die met zijn hele gezin een jaar lang 'slaaffelijken arbeid' verricht, nog altijd niet genoeg graan overhoudt om in het levensonderhoud van zijn familie te voorzien. Ook rekent men uit dat de geëiste contributie op een bedrag van veertien gulden per Brabantse bunder zou neerkomen, dat wil zeggen ruim zeven keer de opbrengst van een normale bede. Even verder bevat deze bron nog een stuk met als titel 'Consideratien en gravamina voor het arm geruineert Quartier van Kempenland...' waarin men onder meer betoogt dat dit kwartier een van de meest zandige, schraalste en armste gebieden van de Verenigde Nederlanden is. De landerijen brengen hier zo weinig op dat de eigenaren geld erop toe moeten leggen om de lasten te kunnen betalen. Mede daarom zouden reeds vele honderden hectaren onbewerkt blijven waardoor ze weer tot heide worden.²⁰

Het meest wordt echter geklaagd over de zware belastingen die men na 1648 moest betalen. Vóór die tijd betaalde men alleen de bede of koningsbede, een belasting die drukte op het onroerend goed. De Staten-Generaal voegden in 1675 de zogenaamde verponding eraan toe. Afhankelijk van de hoeveelheid bouwland en grasland stelde men voor elk dorp een bepaald bedrag vast. Deze quote bleef over een lange reeks van jaren gelijk. Wel kon zij in zekere gevallen worden verlaagd, maar dit soort kortingen werd steeds voor een beperkt aantal jaren verleend. Doordat bede en verponding uit het onroerend goed afgeleid waren, moesten zij vooral door de agrarische sector opgebracht worden. Tenslotte werden er vanaf 1654 'gemene middelen' geheven. Zij bestonden voor het merendeel uit accijnzen op de eerste levensbehoeften.²¹

---

¹⁹ 'Register voor de Stadt Eindhoven en vier omliggende Heerlijkheden van Woensel, Gestel, Strijp en Stratum, raekende de affaire van het Quartier van Kempenlandt beginnende met de 1 augustus 1706', in: Streekarchief Eindhoven Kempenland (SAREK), zonder inv.no, band 2, fol. 22-23.

²⁰ Ibidem, band 2, fol. 24-26v.

²¹ A. Kappelhof, *De belastingheffing*, 82, 88, 100-103, 106.

Het feit dat de tarieven voor deze drie belastingen in de achttiende eeuw vrijwel hetzelfde bleven, betekent nog niet dat de lasten voor de bevolking altijd gelijk waren en evenmin dat de opbrengst voor de overheid steeds dezelfde was. Deze hangen immers mede af van de manier waarop de inning is georganiseerd, met name van de vraag of de inning geschiedt door verpachting of collecte.²² Vanaf 1729 werden alle belastingen echter op dezelfde wijze geheven. De landelijke overheid stelde vast hoeveel de verponding, bede en gemene middelen per jaar bedroegen. De plaatselijke overheid zorgde ervoor dat de lasten naar draagkracht werden verdeeld en dat de ontvanger op tijd zijn geld ontving. In de praktijk kon de aanslag lang niet altijd worden betaald en stond de landelijke overheid regelmatig voor vijf of tien jaar een korting op de quote toe.²³ Als gevolg daarvan staat de feitelijke belastingopbrengst toch aan flinke fluctuaties bloot.

De these van het 'arme Brabant' dat onder zware belastingen moet zuchten, lijkt door dit alles onderstreept. Die these ligt ook ten grondslag aan de vele rekestes die de Brabanders hebben verstuurd. Tot aan het einde van het *Ancien Regime* bleef men tegen de belastingen ageren. Men achtte die te hoog en onrechtvaardig. De reacties op nieuwe belastingen waren steeds negatief. Opmerkelijk is dat het nooit de plaatselijke lasten maar altijd de eisen van de Haagse overheid waren, die als ongewenst werden beschouwd. Toch waren belastingoperoeren, die elders voorkwamen en die dan met militair geweld onderdrukt werden, in Staats-Brabant een hoge uitzondering. Het verzet nam minder heroïsche vormen aan. Men werkte bijvoorbeeld het innen van de gemene middelen dermate tegen dat het stelsel van de verpachtingen rond 1700 buiten werking werd gesteld. Een meer officiële vorm van verzet was het indienen van 'rekestes' of 'sollicitaties'. In deze stukken wordt steevast het beeld van de arme zandboeren geschetst.²⁴

Een voorbeeld daarvan stamt uit het einde van de zeventiende eeuw, toen het plan bekend werd om een nieuwe belasting in te voeren. De magistraat van Eindhoven besloot daarop aan de Raad van Brabant een

---

²² Ibidem, 183-186.

²³ Ibidem, 74, 173, 116-117, 210, 239-240.

²⁴ Ibidem, 30-31, 45-46.

rekest te schrijven.²⁵ Er wordt een somber beeld van de financiële en economische situatie in de regio geschetst. Men zet eerst uiteen dat de Meijerij een schraal en sober land is. Vervolgens wijst men op de gevolgen van de recente Franse oorlog, waarin het gebied niet alleen de zware legerlasten van Staatse zijde had moeten dragen, maar ook voortdurend zeer hoge contributies aan de vijand moest betalen. De streek was daardoor zeer verarmd waardoor alle dorpen en gemeenten gedwongen waren kapitaal te lenen. De schuld liep in bepaalde gevallen tot de helft, in andere tot twee derde en in weer andere tot meer dan de totale waarde van de plaats zelf op. Als nu in deze 'soo droevige en dangereuse tijden van oorlog' ook nog de voorgenomen belasting werd opgelegd, dan zou de rente stijgen tot acht à tien procent. Bovendien zou iedereen de geleende kapitalen opzeggen, wat 'de grootste en swaerste inconventien van de werelt' met zich mee bracht. De crediteuren konden hun geld immers alleen door executie terug krijgen waardoor de meeste ingezetenen, ja hele dorpen failliet dreigden te gaan. Dit alles leverde de staat en zijn ontvangers een 'merkelijk verlies en schade' op, om welke reden de regenten in alle onderdanigheid en ootmoedigheid aan de Raad van Brabant verzochten de voorgenomen belasting niet door te voeren.

Oorlog in Woensel

Naar de opvatting van tijdgenoten en ook van latere historici had Brabant dus veel te lijden van de oorlog terwijl het bovendien zwaar belast was. Dit illustreert Tilly's bewering dat de staatsvorming hoge kosten vergt.²⁶ Toch is het nodig de zaak van meer nabij te onderzoeken. We zullen daarom nagaan wat de lasten van oorlogsvoering en belastingheffing in Woensel zijn geweest. We maken daartoe gebruik van de dorpsrekeningen, een financieel overzicht dat elk jaar van de inkomsten en uitgaven van het dorp moest worden gemaakt en dat -

---

²⁵ Geciteerd in L. Houben, *Geschiedenis*, 124-125.

²⁶ C. Tilly, *Coercion*, 24, 98-99.

samen met de nodige overzichten, kwitanties en andere bijlagen - ter controle naar Den Bosch werd opgestuurd.²⁷

De dorpsbegroting van Woensel kent gedurende de achttiende eeuw weinig verandering. Het totale bedrag schommelt tussen de twee en drieduizend gulden per jaar. In bepaalde jaren gaan de inkomsten boven de uitgaven uit, in andere jaren doet het omgekeerde zich voor. In de regel is er tussen beide bedragen nauwelijks verschil. Er zijn echter drie perioden die afwijken van het normale beeld: de jaren 1701-1711 tijdens de Spaanse Successieoorlog; 1746-1751 tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog en 1791-1804 tijdens de invasie van het Franse leger. In deze perioden zijn de dorpsuitgaven twee tot vier maal hoger dan normaal. In het jaar 1796 wordt zelfs een maximum van ruim tienduizend gulden bereikt. Deze extra kosten als gevolg van oorlogsvoering moeten door het dorp zelf worden opgebracht, met als gevolg dat ook de jaarlijkse inkomsten hoger moeten zijn.

Nu kan men onderscheiden tussen directe en indirecte oorlogskosten. Tot de eerste soort behoren de kosten van inkwartiering, leveringen in natura of contributies. Maar er waren ook kosten omdat men in de zeventiende eeuw grote kapitalen had geleend om de opgelegde contributies te voldoen. De rente en aflossingen van deze leningen - die tot in de achttiende eeuw op de begroting bleven drukken - kunnen als indirecte oorlogskosten worden beschouwd. Beide soorten samen maken het grootste deel van de dorpsuitgaven uit. Ze vormen in het eerste kwartaal zevenenzestig, in het tweede vierenvijftig, in het derde achtendertig en in het vierde kwartaal weer zestig procent van het totaal.²⁸ Over de achttiende eeuw als geheel kwam dus meer dan de helft (57%) van de uitgaven die Woensel moest doen op oorlogskosten neer.

Waar kwamen deze uitgaven meer concreet op neer? Afgezien van het geleende kapitaal, worden er in de bronnen vier typen opgesomd. In de eerste plaats inkwartiering, waarbij de inwoners van Woensel een aantal soldaten voor kost en inwoning in huis hadden te nemen. In de tweede plaats moest men goederen afstaan zoals granen, vlees, hooi of

---

²⁷ De burgemeestersrekeningen en hun bijlagen bevinden zich in *Gemeentearchief Woensel*, inv.no 26-141 resp. 142-251.

²⁸ Om jaarlijkse schommelingen in de dorpsbegroting te elimineren, rekenden we het gemiddelde uitgavenniveau over een periode van 25 jaar uit.

sterke drank. Het derde type bestond uit diensten die door de bevolking ten behoeve van het leger werden verricht. Men moest zijn paard en kar ter beschikking stellen of zelf militaire transporten verrichten. De zwaarste onkosten waren echter de contributies, waarbij het dorp door de vijand voor een bepaalde som werd aangeschreven.

Wel maakte het aandeel van deze kosten in de achttiende eeuw een duidelijke ontwikkeling door. We zijn in staat die te beschrijven doordat het dorpsbestuur in tijden van oorlog tal van lijsten bijhield waarop staat welke verplichtingen de inwoners hadden gehad. Voor de drie oorlogsperiodes zijn een aantal van die lijsten bewaard gebleven. Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713) kwam elk van de vier genoemde kosten voor, maar tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) en de Franse invasie van 1794 hoefde Woensel geen contributie meer te betalen terwijl inkwartiering een zeldzaamheid was. De kosten van leveranties in natura namen echter explosief toe terwijl ook het aantal karrevrachten aanmerkelijk steeg. Men zou dit kunnen zien als een gevolg van de professionalisering van het militaire bedrijf. Aan het begin van de achttiende eeuw telde het leger nog veel huurlingen en werd de plaatselijke bevolking door middel van inkwartieringen en contributies als het ware in gijzeling genomen. In later jaren kampeert het leger ergens op de heide en moet de bevolking ondersteuning geven. Wat zich verder aftekent is een forse schaalvergroting van de oorlogsvoering.

Een volgende vraag betreft de manier waarop deze kosten werden verdeeld. Zodra Woensel door een leger werd bezocht, wezen de regenten bepaalde gezinnen aan om soldaten in huis te nemen, eten en drank te verstrekken of transporten te verrichten. De zogenaamde borgemeesters zorgden ervoor dat die gezinnen een vergoeding kregen.²⁹ Ze hielden dan ook een lijst bij van de bedragen die waren betaald. Bij de afsluiting van het begrotingsjaar legden ze het totale bedrag - dat zij persoonlijk moesten voorschieten - ter goedkeuring aan de schepenen voor. Daarop kon het als 'goede uijtgaaff' in de dorpsrekening worden opgenomen en uit de inkomsten van het dorp worden betaald. Deze uitgaven werden vervolgens omgeslagen over de bevolking in haar geheel. Uiteindelijk waren het vooral de boeren door wie

---

²⁹ Het dorp kende in de achttiende eeuw twee 'borgemeesters'. Zij waren voor de dorpsfinanciën verantwoordelijk.

de oorlogskosten werden opgebracht. De lasten werden immers uit de dorpsinkomsten vergoed en deze inkomsten vloeiden voor het grootste deel uit de zogenaamde 'reële' en 'personele' omslag voort. Als de nood aan de man kwam, legde het dorpsbestuur een extra omslag op. Omdat men hierbij de omvang en kwaliteit van het onroerend goed tot maatstaf nam, mag men aannemen dat de oorlogsdeclaraties relatief zwaar op de agrarische sector hebben gedrukt. Exacte cijfers zijn daarover niet te geven.

Wat we wel nauwkeurig kunnen schatten, is het gemiddelde bedrag dat een huishouden te Woensel jaarlijks aan dorpslasten moest betalen. Daarbij kan onderscheid tussen een drietal klassen worden gemaakt: armen, onvermogens en vermogens.³⁰

Tabel 1. Gemiddelde dorpslasten (gulden) per huishouden

	1701/26	1731/56	1761/86	1791/04
vermogen	6,63	5,87	6,51	7,65
onvermogen	4,31	2,87	2,50	1,97
arm	3,17	2,27	2,15	1,89
totaal	4,45	3,60	3,75	3,98

Tabel 1 geeft per kwart eeuw het gemiddelde bedrag der dorpslasten aan. Daarbij vallen drie zaken op. Ten eerste geldt voor alle perioden dat het grootste bedrag door vermogende en het laagste bedrag door arme huishoudens wordt betaald. Ten tweede stijgt het bedrag voor de vermogens in de loop van de tijd enigszins terwijl dat voor de onvermogens en voor de armen daalt. Ten derde neemt het verschil tussen vermogende en arme huishoudens toe van 3,46 tot 5,76 gulden per jaar. Gezien de bedragen waar het om gaat mag de groei van dit verschil sterk worden genoemd. Overigens geeft het totale gemiddelde minder veranderingen te zien. Het schommelt de hele eeuw rond een bedrag van vier gulden per huishouden per jaar.

³⁰ Een huishouden heette vermogen als het in staat was de aanslag van het hoofdgeld geheel te voldoen en onvermogen als het slechts een deel kon betalen. Arme huishoudens leefden van de bedeling en hoefden niets te betalen.

Belasting in Woensel

Behalve de plaatselijke lasten, moest men ook landelijke belastingen betalen zoals de verponding, de koningsbede en de gemene middelen. Aangezien de regenten van Woensel met de inning van deze gelden waren belast, nam men die aanvankelijk in de dorpsrekeningen op. Vanaf 1727 worden ze bij een aparte afdeling ondergebracht. Men noteert de bedragen die in de loop van het jaar bij de bevolking zijn opgehaald en ook het bedrag dat is afgedragen aan de ontvangers in Den Bosch. In de regel is er tussen beide cijfers enig verschil, doordat de inners een deel van het opgehaalde bedrag mochten behouden, het zogenaamde 'collectloon'. Verder was er elk jaar wel een aantal huishoudens dat niet in staat bleek het vereiste bedrag te voldoen. Zij kwamen op de 'foutlijst' te staan. Gaan we nu na wat de bruto-opbrengsten zijn, dan zien we het door Kappelhof beschreven patroon voor de Meijerij in Woensel terug. De opbrengst van verponding en koningsbede is vrijwel constant en ligt op een gemiddelde van 4622 respectievelijk 750 gulden per jaar - gevolg van het feit dat de quote voor langere tijd is vastgesteld. De opbrengst van de gemene middelen fluctueert. Zij bedraagt gemiddeld 2079 gulden per jaar in het tweede kwartaal en ligt op 2897 gulden per jaar in het vierde kwartaal - een ontwikkeling waarin vooral de slechte economische situatie in de eerste helft van de achttiende eeuw tot uiting komt.

Omdat deze totalen niet veel zeggen, hebben we de landelijke lasten per huishouden geschat. Deze schatting gaat ervan uit dat verponding en koningsbede zijn gebaseerd op de omvang van het onroerend goed terwijl de gemene middelen uit de omvang van het huishouden afgeleid zijn. De omvang van het onroerend goed en die van het huishouden kan voor vermogende, onvermogende en arme personen vrij nauwkeurig worden bepaald. En aangezien we per kwart eeuw ook de verdeling van de totale bevolking over de drie klassen kennen, is het totaal van de landelijke belastingen per huishouden voor deze klassen goed te schatten.

Tabel 2. Gemiddelde landelijke lasten (gulden) per huishouden

	1701/26	1731/56	1761/86	1791/04
vermogend	17,60	20,06	22,88	25,86
onvermogend	12,58	10,81	9,17	7,55
arm	9,61	8,72	7,97	7,24
totaal	12,64	12,95	13,46	14,02

Tabel 2 geeft het resultaat van een en ander weer. Het bedrag dat een gemiddeld huishouden aan verponding, bede en gemene middelen moest betalen, blijkt opmerkelijk constant. In het eerste kwartaal van de achttiende eeuw lag het op 12,64 gulden per jaar. In latere perioden steeg het enigszins, waardoor het rond 1800 op 14,02 gulden kwam, maar dat is geen sterke groei.

Relevanter is het onderscheid tussen enerzijds de vermogende en anderzijds de onvermogende en arme huishoudens. Het bedrag dat een vermogende aan landelijke belasting afstond, was in het eerste kwartaal nog geen 18 gulden per jaar, terwijl het rond 1800 bijna 26 gulden bedroeg. De som die door de onvermogenden opgebracht werd, daalde echter van ruim 12 gulden aan het begin tot ruim 7 gulden aan het einde van de eeuw. De lasten voor een huishouden dat leefde van de bedeling, daalden eveneens. Men kan dit als een vorm van nivellering zien. Omstreeks 1800 betaalt een vermogend huishouden immers veel meer landelijke belasting dan een arm of onvermogend huishouden, terwijl de aanslagen in het eerste kwart van de eeuw dichter bij elkaar lagen.

Door plaatselijke en landelijke lasten op te tellen kan ook het jaarlijkse totaal per huishouden worden bepaald. Tabel 3 laat zien dat het de hele eeuw om een bedrag van 16 tot 18 gulden gaat. Een tweede resultaat is een groeiende discrepantie op fiscaal gebied tussen vermogenden en niet-vermogenden. Het jaarlijkse bedrag voor een vermogend huishouden neemt van ruim 24 tot ruim 33 gulden toe. Tegelijkertijd zien de onvermogenden hun jaarlijkse lasten van bijna 17 tot nog geen 10 gulden dalen. Armen ervaren eveneens een daling van de druk. Het verschil tussen de som die een vermogend en een arm huishouden moeten betalen, neemt dan ook toe van ruim 11 gulden tot ruim 24 gulden per jaar.

Tabel 3. Totale last (gulden) per huishouden

	1701/26	1731/56	1761/86	1791/04
vermogend	24,23	25,93	29,39	33,51
onvermogend	16,89	13,68	11,67	9,52
arm	12,78	10,99	10,12	9,13
totaal	17,09	16,55	17,21	18,00

Aangezien het hier gaat om nominale bedragen, is de werkelijke belastingdruk nog niet bekend. Een omrekening in primaire levensbehoeften ligt voor de hand. Het geschiktst daartoe is rogge, niet alleen omdat we de gemiddelde prijs per hectoliter kennen, maar ook omdat dit graan het hoofdvoedsel voor de bevolking was. Tabel 4 geeft opnieuw de totale belastingdruk, maar nu in hoeveelheden rogge die per huishouden werden betaald. Men ziet dat deze last inderdaad aanzienlijk is. Begin achttiende eeuw droeg men gemiddeld 409 kilo rogge af, rond 1800 was dit tot 244 kilogram gedaald. Daarbij bedenke men dat een volwassene in deze periode jaarlijks ongeveer 200 kilo rogge consumeert terwijl het huishouden vier tot vijf personen telt. De staat neemt dus gemiddeld een kwart tot een derde van het huishoudelijk budget in beslag.

Tabel 4. Totale last (kg rogge) per huishouden

	1701/26	1731/56	1761/86	1791/04
vermogend	580	668	620	454
onvermogend	404	353	246	129
arm	306	283	214	124
totaal	409	427	363	244

Toch is ook hier te zien hoe de lasten gaandeweg verminderen: ze bedragen aan het einde nog maar zestig procent van het begin. Dat het vooral de onvermogenen en armen zijn die hiervan profiteren, blijkt uit tabel 5 waar de belastingdruk geïndexeerd is weergegeven. De lasten voor vermogenden stijgen aanvankelijk en geven eerst in het laatste kwartaal een vermindering te zien. Voor beide andere klassen daalt de afdracht zeer geleidelijk. Armen betalen in het laatste kwart nog maar eenenveertig procent van de oorspronkelijke last, voor

onvermogenen neemt ze zelfs tot tweeëndertig procent af. Overigens was dit geen gevolg van de vele rekesten die naar Den Haag waren gestuurd.

Tabel 5. Geïndexeerde totale last (kg rogge) per huishouden

	1701/26	1731/56	1761/86	1791/04
vermogend	100	115	107	79
onvermogend	100	87	61	32
arm	100	92	70	41
totaal	100	104	89	60

Belangrijker is de stijging van de landbouwprijzen sinds het midden van de eeuw. Het aan belastingen betaald bedrag - dat nominaal (ongeveer) hetzelfde bleef - kwam daardoor op een verlichting neer.

De lokale elite

Tilly schrijft dat de nationale elite lange tijd op basis van indirecte heerschappij heeft geregeerd. Voor het innen van de belastingen, handhaving van de openbare orde, het opleggen van beslissingen en dergelijke bleef zij langdurig afhankelijk van plaatselijke notabelen. Deze hadden daardoor grote speelruimte voor het behartigen van hun eigen belangen. Het bracht ook met zich mee dat de nationale autoriteiten een flink deel van hun tijd aan onderhandelingen met lokale en regionale machthebbers moesten besteden.³¹ Een en ander zou met name opgaan voor het *Ancien Regime*. Eerst in de loop van de achttiende eeuw ging de nationale staat meer rechtstreeks in het leven van zijn onderdanen, ondernemingen en plaatselijke gemeenschappen ingrijpen. De bevolking kwam daardoor vaker voor de keuze te staan van lokale versus nationale solidariteit. Met de fase van de Franse Revolutie zou de overgang naar directe heerschappij zeer versneld zijn.³²

³¹ C. Tilly, *Big structures*, 9-10.

³² C. Tilly, *Coercion*, 103-104, 107.

De situatie op het Brabantse platteland van de achttiende eeuw lijkt hier inderdaad op. Een illustratie biedt het artikel dat Huiskamp over corruptie in de Meierij schreef. Hij schetst hoe de plaatselijke bestuurder als makelaar een bemiddelingsrol speelt tussen de bevolking en de centrale overheid. Deze moet een ongestoorde belastinginning garanderen maar evengoed protesteren als de gemeente haar quotum niet kan opbrengen. Hij moet de privileges en het territoire van de gemeenschap naar buiten toe verdedigen maar ook intern orde op zaken stellen. Hij moet zorgen dat de spanning tussen de anti-katholieke plakaten en de wensen van de bevolking ten aanzien van haar geloof niet uit de hand loopt. Hij moet zijn kennis van wetgeving en bureaucratische procedures aanwenden om het plaatselijke bestuur in goede banen te leiden. Van de andere kant wendt hij zijn bestuurlijke functie mede voor het vermeerderen van de eigen krediet, status of vaste goederen aan.³³

Het lijkt erop dat de locale elites in de Meierij deze rol tijdens het *Ancien Regime* met succes hebben gespeeld. Kappelhof wijst op het feit dat Staats-Brabant - anders dan Holland of een land als Frankrijk - vrijwel geen fiscale oproeren heeft gekend. Wel kwam er een omvangrijke stroom van 'sollicitaties' en 'rekesten' op gang. Het waren steeds de besturen van dorpen en stadjes die zich aldus tot de Haagse overheid wendden. Dit middel bleek doelmatig te zijn. Kappelhof komt tot de conclusie dat de Staten-Generaal wel degelijk rekening hielden met wensen uit de Meierij. Dat verklaart ook waarom de Brabantse regenten zich zo lang van dit middel bleven bedienen.³⁴ Een en ander leidde er toe dat de belastingdruk niet zwaarder werd. Vergeleken met het Zuiderkwartier van Holland bijvoorbeeld was de bijdrage van de Meierij aan de staatskas nogal gering. Terwijl het eerste gewest in 1730 een bedrag van achttien miljoen gulden opbracht, kwam de jaarlijkse bijdrage van de Meierij nooit boven een half miljoen uit.³⁵

Daarmee verschijnen ook de vele klachten in een ander licht. De rampen van oorlogsvoering en belastingheffing worden door de plaatselijke regenten in de meest sombere tinten beschreven in de hoop dat ze

---

³³ R. Huiskamp, 'Een corruptiezaak in de achttiende eeuwse Meierij van 's Hertogenbosch', in: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 17, 1991, 1, 82-83.

³⁴ A. Kappelhof, *De belastingheffing*, 30-32, 59, 61-62.

³⁵ *Ibidem*, 283.

de ergste pijn zo kunnen verzachten. In feite hebben zij als bemiddelaars tussen staat en bevolking een veel grotere macht dan men op grond van hun formele of institutionele positie zou vermoeden. De centrale overheid is voor haar beleid sterk aangewezen op de lokale elite en de wijze waarop de plaatselijke omstandigheden door haar in beeld worden gebracht. Maar de bewoners van het platteland zijn niet minder afhankelijk van hun regenten omdat deze de enigen zijn die iets voor hen kunnen doen. Een enkel voorbeeld moge illustreren hoe de regenten dit spel bewust hebben gespeeld.

Zoals we al zagen, hield het dorpsbestuur in de Meierij van Den Bosch zich bezig met het innen van plaatselijke en landelijke belastingen bezig. Men wees uit zijn midden een aantal collecteurs aan die alle huizen afdingen om de bedragen voor verponding, bede en gemene middelen alsmede reële en personele omslagen op te halen. Maar Den Haag wilde liever een onafhankelijke 'collecteur generaal' benoemen en heeft meer dan eens voorstellen in die richting gedaan. In 1774 werd opnieuw geprobeerd de gehele administratie bij één persoon onder te brengen. Men meende dat dit 'niet alleen tot soulaas en gemak van de regenten maar ook tot algemeen nut en welsijn en tot merkelijke avantage der in- en opgesetenen' zou strekken. De regenten van Woensel, Gestel, Stratum en Strijp wezen dit plan van de hand; hun argumentatie kwam op het volgende neer.³⁶

Ten eerste berust de gewoonte om alle inkomsten en betalingen door zelfbenoemde borgemeesters en collecteurs te laten geschieden op een praktijk die van 'onheugelijke tijden' dateert en als zodanig tot op heden erkend is geweest. Ten tweede stelt men dat het nut en het welzijn van de bevolking juist met inning door eigen borgemeesters en collecteurs gediend is vanwege 'de patientie en het gedult' dat deze aan de dag leggen. Overigens móeten zij ook wel het nodige geduld aan de dag leggen om te voorkomen dat de belastingbetalers op de vervalddagen ('wanneer sij dikwijls van contanten onvoorsien sijn') het slachtoffer worden van een parate executie. Als ze armlastig worden moet de gemeente immers voor de kosten opdraaien. Ten derde brengt dit beleid 'groote harmonie en rust' teweeg. Het is niet te verwachten dat de aan te stellen ontvangers evenveel geduld zullen hebben. Ook zullen zij de ingezetenen die in nood verkeren niet gauw voor een of twee

---

³⁶ 'Register voor de Stadt Eijndhoven', band 5, fol. 135v-137.

jaren crediet verlenen, wat bij de huidige borgemeesters en collecteurs juist wel gebeurt.

Bij een eerdere gelegenheid waren nog andere argumenten genoemd.³⁷ Bijvoorbeeld dat de borgemeesters (zich 'vande waere toestant hunner ingesetenen ten volle bewust sijnde') in staat zijn het geld 'bij clijne posjens' te innen. Als de inwoners niet geheel op tijd zijn, kunnen ze uitstel verlenen of hen een 'supplement' verstrekken. Een vijfde argument is dat de overheid - mocht zo'n collecteur in gebreke blijven - de dorpsregenten daarvoor niet meer verantwoordelijk kan stellen zoals nu wel gebeurt. Al met al acht men het voorstel 'ruineus en nadelig' niet alleen voor de ingezetenen maar ook voor het land als geheel. Wat de regenten er natuurlijk niet bij vertellen is dat het innen van de belastingen via een onafhankelijke ontvanger in de eerste plaats nadelig voor henzelf zou zijn. In feite maakte dit monopolie een van hun voornaamste machtsbronnen uit. Bij intensieve bemoeienis of controle van bovenaf hadden ze geen enkel belang.

Verwikkelingen rond het controleren van de financiën in 1730 wijzen daar eveneens op.³⁸ De rekeningen van de heerlijkheden Eindhoven, Woensel, Gestel, Stratum en Strijp elk jaar ter controle naar ambtenaren van de Prins van Oranje gestuurd. In 1730 kreeg men echter opdracht de stukken ook naar de Leen- en Tolkamer in Den Bosch te sturen, een instantie die niet onder het gezag van de Prins maar van de Staten-Generaal viel. Deze opdracht had de regenten in de hoogste mate 'gesurpreneert en ontstelt'. Een tweevoudige controle zou immers vele kosten met zich meebrengen terwijl ze tevens tot 'grootte inconventien, swaerigheden ende quade gevolgen' leidde. Men kon nu eenmaal niet twee heren dienen. Pogingen tot afstel of uitstel van dit besluit haalden niets uit. In 1748 komt men evenwel op de kwestie terug. In een vergadering van stad en dorpen stelt de secretaris dat het nu een 'bequame tijt' is om opnieuw over het nazien van de rekeningen door de Leen- en Tolkamer te overleggen en middelen te zoeken 'om daarvan af te geraaken'. Dubbele controle is niet alleen kostbaar maar ook onrechtvaardig, omdat andere plaatsen in de Meierij slechts éénmaal gecontroleerd worden. Voorts blijkt dat de opmerkingen die de Leen- en Tolkamer maakt 'van geen nuttigheid voor de respectieve

---

³⁷ Ibidem, band 4, fol. 16v-17v.

³⁸ Ibidem, band 3, fol. 75-102 en band 4, fol. 146v-130.

gemeentens zijn maar doorgaans op vexatien en picanterie uitkomen'. Men ziet hoe de regenten een politieke wijziging als die van 1748 - waarbij de Staten Generaal tijdelijk tegenover het Huis van Oranje in het defensief waren - onmiddellijk ten eigen bate aanwenden.

Behalve haar eigen machtspositie hadden leden van de lokale elite nóg twee motieven om de staat op afstand te houden. Ze hadden ook als particulieren veel belang bij lage belastingen. In Woensel bleek een groot deel van de regenten uit de sector handel en verkeer afkomstig te zijn. Verder maakten enkele grote boeren deel uit van het dorpsbestuur. In andere plaatsen was het aandeel van de agrarische sector meestal wat hoger. Maar vrijwel overal gold dat de regenten de nodige grond en soms meerdere huizen in eigendom hadden. Dit is relevant omdat de belastingen in de achttiende eeuw voor het grootste deel waren gebaseerd op het onroerend goed. Hun voortdurende klachten over te hoge belastingen krijgen daarmee een herkenbaar accent: in de rekenen werd ten dele voor eigen parochie geprekeet. Bovendien buite men het stelsel van de vergoedingen uit, zowel in tijden van oorlog als daarbuiten. Men diende allerlei 'onkosten' in en wist de dorpsrekeningen zodanig te schrijven dat men zelf een behoorlijk neveninkomen had. De regenten van Woensel bleken in de kunst van het schrijven tenminste zeer bedreven te zijn.³⁹ Zelfs oorlogsomstandigheden bleken zo hun voordelige kanten te hebben omdat het gedeclareerde bedrag dan fors opgevoerd werd. Effectieve controle van bovenaf was daarbij onmogelijk.

Dit raakt aan het laatste motief dat in Staats-Brabant bij de lokale elite een rol gespeeld heeft, namelijk een zeker gebrek aan politieke loyaliteit. Men heeft er al eens op gewezen dat de bevolking van Brabant zich economisch op het Noorden maar mentaal en cultureel op Zuiden oriënteerde.⁴⁰ Dit laatste is waarschijnlijk alleen maar versterkt door de vervolging waarmee de katholieken in de tweede helft van de zeventiende eeuw geconfronteerd zijn. Anders dan de calvinisten konden zij de staat die in het Noorden ontstond moeilijk als hun eigen staat beschouwen. Een van de argumenten om aan Staats-Brabant de status van zelfstandig gewest te ontzeggen was juist geweest 'dat de

---

³⁹ Verg. G. van den Brink, H. Brouwer, 'De kunst van het schrijven. Een lees oefening in het bestuurlijk archief van Woensel in de achttiende eeuw', in: W. Frijhoff (red), *Waarneming en geheugen*, Hilversum 1993 (ter perse).

⁴⁰ H. van Velthoven, *Stad en Meijerij*, 15, 25.

luijden ten plattelande meestendeels paeps sijn en niet geaffectioneert tot desen staet'.⁴¹ Tot het eind van de achttiende eeuw zou dat zo blijven. Veel bewoners van Brabant bleven de Republiek als een vreemde mogendheid zien. En als de regenten de keuze tussen nationale of lokale solidariteit hadden gehad, dan hadden ze waarschijnlijk voor de laatste gekozen.

Slot

Zo tekent zich een krachtenspel af waaraan wordt deelgenomen door vier partijen: de staat, de bevolking, de regenten en tenslotte de vijandelijke troepen die regelmatig in de Kempen doordringen. Welke relaties onderhouden deze partijen met elkaar?

Zoals we in het voorgaande zagen bracht oorlogsvoering voor de plaatselijke bevolking veel onkosten mee. Tijdens de Spaanse Succesieoorlog, de Oostenrijkse Succesieoorlog en de Franse invasie waren de uitgaven van een dorp als Woensel twee tot vier maal zo hoog als normaal. In vreedstijd moest men de schulden aflossen die door oorlogen in de tweede helft van de zeventiende eeuw waren ontstaan. Gemiddeld werd meer dan de helft van de plaatselijke begroting aan directe en indirecte oorlogskosten besteed. Het zwaarst drukten de contributies aan de vijand, omdat men dan op korte termijn een grote hoeveelheid geld moest opbrengen terwijl de regionale economie daar niet op ingericht was. Ten tweede zijn er de landelijke belastingen die de bevolking aan de centrale overheid moest betalen. Bij de verponding en de koningsbede lag het bedrag dat opgebracht werd nagenoeg vast. Het bedroeg voor Woensel gemiddeld 4622 resp. 750 gulden per jaar. De opbrengst van de gemene middelen was gemiddeld 2518 gulden, maar dit schommelde.

De regenten staan tussen de plaatselijke bevolking en de overheid in. Zij hebben onder meer tot taak de oorlogslasten en de belastinggelden te verdelen over de bevolking als geheel. Uit het voorbeeld van Woensel is gebleken dat zij met de draagkracht van de huishoudens rekening hielden. De vermogenden brachten een relatief groot deel van de dorpslasten en landelijke belastingen op terwijl onvermogende en arme

---

⁴¹ M. Christ, *De Brabantsche Saecke*, 231.

huishoudens werden ontzien. Verder legden de regenten - naar eigen zeggen - bij het innen van de belastinggelden veel geduld aan de dag, konden ze uitstel van betaling verlenen of degenen die krap bij kas zaten geld voorschieten. Jegens de centrale overheid maakten zij zich verdienstelijk door het indienen van rekesten en sollicitaties. De strekking van hun verzoekschriften komt er altijd op neer dat de bevolking uit arme boeren bestaat die nauwelijks kunnen leven van de onvruchtbare grond, die van de oorlog veel te lijden hebben en bovendien te zware belastingen moeten betalen.

De werkzaamheden van de regenten kwamen echter niet alleen uit menslievendheid voort: ze hadden er zelf voordeel bij. Het feit dat zij de belastingsom over de verschillende huishoudens konden verdelen, gaf hun plaatselijk veel macht. In feite bepaalden zij in hoeverre een gezin voor arm, onvermogen of vermogen doorging. Verder werd de landelijke belasting door hen geïnd in ruil waarvoor ze een collectloon van zes procent behielden. Met betrekking tot de staat was vooral van belang dat hun autonomie niet al te veel werd aangetast. De regenten mochten zich graag op allerlei oude rechten beroepen om sturing of controle door de centrale overheid tegen te gaan. In het geval van Woensel grepen ze de bijzondere status van de heerlijkheid aan. Voorts was het verminderen van de belasting ook in hun eigen belang omdat in de achttiende eeuw met name het onroerend goed belast werd en de regenten tot de gegoeden behoorden. Tenslotte bracht ook de oorlogvoering soms voordeel met zich mee omdat men de kosten ervan kon omslaan over de bevolking in haar geheel. De vergoedingen die via de dorpskas voor oorlogskosten werden betaald, kwamen vooral bij de bovenlaag en niet zelden bij de regenten zelf of hun familie terecht.

Dat de lokale elite dit soort voordelen had, betekent nog niet dat zij namens de staat de plaatselijke bevolking heeft uitgebuit en onderdrukt. Op het platteland van Staats-Brabant kwam tussen regenten en bevolking een langdurige coalitie tot stand, erop gericht om zowel de staat als de vijand zoveel mogelijk buiten de deur te houden. Blijkens de cijfers van Woensel is men daarin gedeeltelijk geslaagd. De totale lastendruk per huishouden nam nominaal niet toe en kon zelfs incidenteel worden verlaagd. De reële druk gaf niet alleen een vermindering te zien maar had bovendien een nivellerend effect. Zowel voor de dorpslasten als voor de landelijke belastingen geldt dat ze in de loop van de tijd steeds meer voor rekening van de vermogenden kwamen.

De druk op onvermogene en arme huishoudens verminderde geleidelijk. Dit alles correspondeert met onderzoek naar de Meijerij in haar geheel. De geldstromen die van hieruit naar de overheid gingen, zijn per saldo bescheiden geweest, zeker in vergelijking met de bedragen die elders opgebracht zijn.

Los van de getallen heeft de zaak ook een mentale kant. Zowel de plaatselijke bevolking als de regenten hebben de centrale overheid als een vreemde macht, zoniet als een indringer gezien. Men beschouwde zich niet zonder grond als slachtoffer van de Republiek. In militair opzicht deed de Meierij als bufferzone dienst, waardoor men regelmatig ten prooi viel aan oorlogsgeweld. Op zichzelf vielen de ernst en de omvang van dit geweld misschien wel mee. Een aantal in brand gestoken huizen, plunderende soldaten, een kind dat uit zijn wieg valt, mensen die worden neergeschoten, inwoners die op de vlucht slaan - we weten inmiddels dat het allemaal nog veel erger kan. Bovendien was het geweld waaraan de bewoners van het platteland zich zelf te buiten gingen, vaak even grof.⁴² Dat doet echter aan de *betekenis* van deze rampspoed weinig af. Het meest pijnlijke was dat de ellende werd teweeg gebracht door een vreemde macht, een buitenstaander die in de plaatselijke samenleving binnendringt. Op eenzelfde wijze ging het ook niet zozeer om de hoogte van de fiscale lasten maar om het feit dat ze vanuit Holland opgelegd waren. Daar kwam nog eens bij dat men op godsdienstig vlak was onderdrukt. Het is daarom niet vreemd dat de politieke loyaliteit van Brabantse platteland jegens de Republiek minimaal was. We raken hier aan een aspect van het staatsvormingsproces dat in Tilly's theorie onvoldoende aandacht krijgt.

Tot slot een anekdote. In de dorpsrekening van Woensel uit 1711 lezen we dat Doris Croonenburgh een bedrag van vier gulden heeft ontvangen 'wegens dat hij sijn peert voor hadde gespannen aen den karosse van den Graeff Tilly...'.⁴³ De betekenis van deze uitspraak lijkt evident. Graeff Tilly was tijdens de Spaanse Successieoorlog algemeen bevelhebber van de Staatse troepen en heeft als zodanig de Zuidelijke

---

⁴² G. van den Brink, 'Van gevecht tot gerecht. Geweld in het zuid-oosten van Brabant in de negentiende eeuw', in: H. Franke e.a. (red), *Alledaags en ongewoon geweld*, Groningen 1991, 96-116.

⁴³ *Gemeentearchief Woensel*, inv.no 44.

Nederlanden vele malen doorkruist.⁴⁴ De aangehaalde zinsnede zou dan bewijzen dat hij in 1711 onder meer Woensel heeft bezocht en de plaatselijke bevolking liet opdraaien voor de kosten van het militaire bedrijf. Maar de zinsnede bewijst evenzeer dat er in de Republiek een krachtige juridische traditie bestond, die aan particulieren bescherming bood tegen al te eigenmachtig optreden van de overheid.⁴⁵ Een deel van de kosten werd immers vergoed. Het citaat zou tenslotte nog iets anders kunnen bewijzen en wel dat deze traditie soms doelbewust werd misbruikt. Wie namelijk de verrichtingen van Graaf Tilly nagaat, stelt vast dat hij in 1711 het hele jaar in het Zuiden bleef en daar ook zijn winterkamp opsloeg. Anders gezegd: Tilly is helemaal niet in de Kempen, laat staan in Woensel langs geweest en Doris Croonenburgh was vermoedelijk een handige boer die van de oorlogssituatie zijn graantje meepikte. Een en ander illustreert dat ook de meest harde gegevens onderhevig zijn aan interpretatie en dat men het proces van de staatsvorming onvoldoende recht doet als men de culturele dimensie ervan terzijde laat.

---

⁴⁴ J. Wijn, *Het Staatse leger*, deel VIII, band III, 18.

⁴⁵ T. Bosmans, *Brabants recht dat is...*, Assen 1990, 54-60.